

SUMARI

Presentació..... I

Ensenyar a llegir és encendre foc
Almudena Grandes II

L'escola de la II República
Consuelo Domínguez
i Cristóbal García IV

Reformes educatives i formació
del professorat
Antonio Viñao VII

L'escola de la II República

El 2006 se celebra el 75è aniversari de la proclamació de la II República. La Fundació d'Investigacions Educatives i Sindicals ha muntat una exposició itinerant que vol recordar la novetat d'aquells plantejaments docents i la vigència de la pedagogia que va inspirar la política educativa d'aquells anys. També es vol homenatjar una generació de mestres que es van comprometre

amb el seu país per treure'l de la ignorància i de l'analfabetisme. Una generació que buscava canviar un país, fer país, amb uns instrument fonamental: l'educació. Ho pagarien molt car: amb la vida, amb la presó, amb la repressió... En aquest Quadern es recullen els extractes de tres conferències pronunciades en els cicles organitzats paral·lelament a l'exposició.

Ensenyar a llegir és encendre foc

Almudena Grandes
Escriptora

[...] A la vigília del 75è aniversari del 14 d'abril de 1931, la correcció política i una suposada objectivitat històrica -i dic suposada perquè la veritable objectivitat no s'ha arribat a imposar mai com a norma intel·lectual en el debat espanyol contemporani- han canviat de signe. En els primers anys del segle XXI, la versió del vencedor ha sortit insòlitàment reforçada no només pels revisionismes delirants i neofeixistes d'alguns desvergonyits que s'anomenen a si mateixos historiadors, sinó també per la presumpta equanimitat de punts de vista presumptament temperats [...].

Aquest punt de vista, el del cinquanta per cent -tots van ser bons, tots van ser dolents, tots van fer coses magnífiques, tots van fer coses horribles, tots tenien les seves raons, tots tenien raó o, el que és el mateix, no la tenia ningú-, pretén aparèixer com un equilibri just, un instrument de concòrdia entre espanyols. Però el que en realitat aconsegueix és absoldre el general Franco de la responsabilitat del cop

d'estat que va interrompre la legalitat constitucional i democràtica d'una república emparada majoritàriament per la voluntat del poble espanyol. En aquest estat de coses, em sembla fonamental reivindicar, abans de res, els èxits de la II República espanyola, un bell propòsit que va generar no només intenses expectatives sentimentals i ideològiques, sinó també un bon nombre de belles realitats [...].

Per explicar bé una història, amb eficàcia, amb honestat i amb contundència, convé conèixer-ne, abans de res, el principi i el final. En la mesura que jo, ara, puc escollir-los, m'agradaria començar parlant d'una mestra republicana abans de la República i d'un mestre republicà després de la República. Són històries antagòniques i, això no obstant, complementàries; una és alegre i l'altra trista, però totes dues són imprescindibles, i tan vinculades entre si que no es poden entendre l'una sense l'altra.

**Aquell esforç
desmesurat
però
conscient va
convertir el
nostre país
en un símbol
del progrés
també per
primera, i
potser única,
vegada en
tota la
història**

Una mestra republicana abans de la República

"Ensenyar a llegir és encendre foc; cada síl laba que es lletreja és una guspira". Aquesta esplèndida declaració de principis va ser el lema que va escollir el 1892 una noia de setze anys per encapçalar els exercicis del seu examen, en l'oposició a la qual es va presentar per optar a una plaça de mestra. Es deia Magdalena de Santiago Fuentes Soto, havia nascut a Cuenca el 1876, i el 1909 s'incorporà al cos de professors de l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri de Madrid, un dels escenaris clau d'aquesta història, el lloc on es van formar diverses generacions d'homes i dones que consagraren la seva vida a fer realitat la declaració de Magdalena.

"Ensenyar a llegir és encendre foc; cada síl laba que es lletreja és una guspira". Magdalena de Santiago Fuentes Soto va morir a Madrid el 1922, als quaranta-sis anys, catorze anys abans que l'estat republicà espanyol assumís l'expressió precoç de la seva vocació pedagògica com una de les seves màximes aspiracions, la pedra angular d'una nova societat que s'alçaria sobre una nova escola, laica, mixta, igualitària, científica, de qualitat i de progrés. En la seva curta vida, les institucions republicanes van desenvolupar una tasca molt exigent i ambiciosa en múltiples sectors de la vida pública, i van desencadenar un impuls modernitzador sense antecedents ni conseqüències en la història espanyola. Aquell esforç desmesurat però conscient va convertir el nostre país en un símbol del progrés també per primera, i potser única, vegada en tota la història [...].

Un mestre republicà després de la República

El mestre republicà del qual vull parlar-los ara va tenir, amb tota seguretat, nom i cognoms, però, tot i que l'estiu passat vaig intentar esbrinar-los i que, indubtablement, ho aconseguiré tard o d'hora, encara no els conec. Així, doncs, aquesta és la història d'un mestre anònim, un de tants, massa, que no els l'explicaré jo, sinó la persona que me la va explicar a mi:

Sermó a Rota (Cadis)

En els pobles he sentit sermons esgarriuosos. Un diumenge vaig sentir missa a Rota. El sacerdot, des de l'altar, i en forma de prèdica, deia: "Què us pensàveu, que sempre seria el mateix? No cridàveu tant, no es paraven els homes a la porta de l'església per saber qui entrava a missa? I ara? Ara sou tots molt religiosos, tots molt humils. Els més culpables i impius ja han donat compte a Déu dels seus actes; ja estan purgant les seves culpes, d'haver infiltrat en el poble el verí del marxisme, allunyant-lo de Déu. Però encara en queden alguns que pretenen enganyar-nos. Els descobrirem a tots; tots tindran el

que es mereixen; no se n'escaparà ningú; enteneu-ho bé: NINGÚ! Cal netejar a fons i fins al final tota la podridura que Rússia ha introduït en aquest poble. En sobren uns quants que aviat hauran de retre comptes.

I les dones que abans no venien, allà les teniu, totes molt devotes. A mi no m'enganyeu. A tots vosaltres us conec molt bé. Us faig una advertència. Els diumenges, tots, tots a missa; no admeto disculpes. La que tingui criatures que les deixi tancades; qui tingui un malalt, que el deixi sol. Per mitja hora no es morirà. El diumenge, tots a missa; que no hagi de tornar-ho a repetir. Qui no vingui en patirà les conseqüències, ja que abans de res i primer de tot és complir els manaments de la Santa Mare Església.

I els nens? Què us puc dir dels nens? N'hi ha que no saben ni senyar-se, per l'altre mestre, impiu i maçó, que no paga amb la mort que ha patit el crim de no ensenyar el catecisme als angelets de Déu."

No sé com se us ha quedat el cos, però em temo que, el dia de la meua mort, jo seguiré essent el forat que va obrir en el meu aquesta pàgina la primera vegada que la vaig llegir. El menys important és que jo passi tots els estius a Rota. El que és més rellevant és que aquell mestre no pagués el seu crim ni tan sols amb la mort, i que els seus alumnes haguessin d'escoltar-lo cada setmana, des del púlpit de la seva parròquia. No m'ho ha explicat cap d'ells. Ho he après, com tantes altres coses, en un llibre. El seu autor es diu Antonio Bahamonde i Sánchez de Castro, i havia nascut a Madrid, però quan va esclatar la revolta del 18 de juliol de 1936 vivia a Sevilla [...], va ser destinat al càrrec de delegat de premsa i propaganda de la II Divisió Rebel, el territori governat des de Sevilla, amb la manera de fer d'un virrei colonial, pel general Gonzalo Queipo de Llano.

[...] La història commovedora i terrible del mestre de Rota tenyeix d'ombres sinistres les paraules de Magdalena de Santiago Fuentes Soto. Ensenyar a llegir és encendre foc. I tant. Per això, els focs de la llum i del coneixement, de l'alegria i del plaer, de la superació personal i l'afany de saber, van anar a parar al foc. O al paredó.

Una imatge animada en blanc i negre

[...] Encara que sóc escriptora, i discuteixo, d'entrada i per principi, la famosa asseveració que una imatge val més que mil paraules -ja sabeu, cada síl laba és una espurna-, cada regla té la seva excepció. La meua, la meua excepció preferida, és una imatge animada en blanc i negre, un pla d'una pel·lícula documental, tan emocionant, tan intensa, tan bonica, que demostra per si mateixa que no existeixen ficcions capaces d'arribar a l'altura d'algunes realitats.

No sé si ja la deveu haver vist, però jo intentaré que la vegeu a través dels meus ulls. Espanya, segle XX, anys trenta, un prat. Un prat qualsevol, amb muntanyes de fons, en un poble qualsevol, amb cases de pedra i carrers torts, i tanques, i corralles per al bestiar. No em recordo de la regió, potser no vaig arribar a saber-la mai, però sembla que hi fa fred, i tendeixo a suposar que potser és un lloc d'Extremadura, o de Lleó, o d'alguna comarca remota de Castella la Vella. El cas és que hi fa fred, i hi ha un prat, i unes muntanyes al fons, en un poble d'Espanya, en els anys trenta del segle XX, i davant, en primer terme, hi ha uns nens que juguen. Són nens petits, morens, amb els cabells molt curts, alguns caps quasi rapats, amb clapes. Són d'edats diverses, encara que tots tenen, jo diria, més de cinc i menys de deu anys, i van bruts, però riuen, van mal calçats, però riuen, transmeten aquella tristesa dels objectes, de la roba i de les ungles negres, que germina en la pobresa, però riuen perquè estan contents. Aquests nens estan jugant al rotlle. Amb ells hi juga un adult, un home jove, ben pentinat, ben vestit, de rostre i de gest elegant, un home de ciutat, culte, pròsper; la presència del qual a la imatge sembla errònia, com si fos un actor atrapat a la pel·lícula equivocada o una manipulació grollera del fotograma. És un home de ciutat, jove, culte, ben vestit, ric, elegant, i juga al rotlle amb els nens bruts i tinyosos, i riu entre ells, amb ells, riu per a ells, però la seva presència en aquesta pel·lícula no és un error; sinó un prodigi, la carn i la pell d'un miracle vertader. L'home es deia Alejandro Casona; era dramaturg i estava acostumat a triomfar; a estrenar als millors teatres de Madrid, a guanyar diners amb les seves obres. Durant el temps en què van existir es va acostumar; a més, a viatjar amb les Missions Pedagògiques per les zones més deprimides i remotes d'Espanya, i allà, mentre els actors assajaven i els tècnics aixecaven l'escenari on es representava alguna de les seves obres, jugava al rotlle amb els nens.

La primera vegada que vaig veure aquesta imatge, em van caure les llàgrimes i encara no me n'he recuperat. Aquest és un altre forat que vaig conservar intacte fins al dia de la meua mort. Quanta generositat, quanta responsabilitat, quant amor; quanta fe, quanta tendresa, quanta empena, quant futur en el somriure de Casona, jugant al rotlle amb aquells nens. I no obstant això, més enllà de la seva literatura, i de la que jo acabo de fer a costa seva, aquest documental de les Missions Pedagògiques significa moltes coses. La primera és que la importància que l'educació tenia per a les institucions republicanes era tanta que no es conformaven de mantenir-la dins dels límits de l'escola. Les Missions Pedagògiques, amb els escenaris teatrals i les pantalles de cinema, les galeries de reproduccions d'obres d'art i les biblioteques ambulants, van ser l'escola total, de tots i per a tots, cultura gratuïta a domicili per a tots els espanyols de qualsevol edat i condició.

Educació, educació i educació

No és emocionant? Ho és, i és meravellós, va ser meravellós, una cosa grossa, i única, i admirable, en aquest país fosc, petit i encongit. Educació, educació i educació. Aquest era el lema, el propòsit, l'horitzó, el fi i els mitjans al mateix temps. Educació, educació i educació. Els republicans espanyols ho tenien tan clar, estaven tan convençuts del seu camí, que ni tan sols van afliurar la màquina quan es van veure obligats a defensar-se amb les armes de l'agressió injustificable dels generals rebels. Educació, educació i educació. Els milicians feien instrucció i aprenien a llegir i a escriure a les trinxeres. L'Exèrcit Popular de la República espanyola va editar diverses cartilles destinades expressament a aquest propòsit, entre les quals la cèlebre Cartilla Escolar Antifeixista, de la qual fa uns anys l'Editorial Viamonte va fer una acurada edició facsímil. Però això no era tot. Els cossos de l'Exèrcit Popular editaven els seus propis periòdics, però també, en molts casos, publicaven llibres. El Cinquè Regiment va fer tirades monumentals d'alguns Episodios Nacionales de Benito Pérez Galdós, per distribuir-los gratuïtament entre els seus homes. I els còmics tampoc no van parar. Partint de l'experiència de La Barraca, però ajustant-la a la realitat de la guerra, es van crear les Guerrilles del Teatre, que va evocar anys després la seva impulsora principal, l'escriptora María Teresa de León, en una novel·la titulada *Juego limpio*. Els seus companys de la Generació del 27 van participar de les formes més actives i variades en les que van anomenar-se Milícies de la cultura [...].

Educació, educació i educació. No només va ser una experiència insòlita, no només va ser una iniciativa admirable, també va ser una mena de premonició fosca. La II República va posar en marxa polítiques educatives tan modernes, tan fresques, tan progressistes i imaginatives en tots els àmbits de la vida espanyola, dins i fora de l'escola, que encara avui arrosseguem les conseqüències de la seva interrupció brusca i prolongada. Jo he vingut avui, aquí, a explicar una història i no a fer un míting, però n'hi ha prou de contemplar la situació en què es troba l'escola pública espanyola en l'actualitat, i de repassar les aspiracions dels col·lectius que la defensen com a escenari primordial de l'educació a Espanya, per comprendre tot el que és bo i dolent, el que és millor i pitjor; d'allò que he estat explicant fins ara.

Recordar-ho no pot ser mai un exercici fet en va. La memòria forma part del futur; perquè només si som capaços d'estar a l'altura de l'herència que hem rebut, el foc que va encendre Magdalena de Santiago Fuentes Soto romandrà encès sempre, per sempre. La història de l'escola a la II República és la història d'una generació d'espanyols que va creure en nosaltres en creure en el seu futur. Estem a l'altura de la seva fe. Els homenatges són buits i estèrils si, sota la closca dels bons propòsits, no batega un cor audaç, com els cors que bateguen pel futur i per al futur.

La història de l'escola a la II República és la història d'una generació d'espanyols que va creure en nosaltres en creure en el seu futur

L'escola de la II República

Consuelo Domínguez. Universitat de Huelva

Cristóbal García. Universitat de Huelva

Comissaris de l'exposició sobre l'escola de la II República

No s'entendria bé l'esforç republicà per secularitzar l'escola i la vida docent en general, per la defensa del caràcter públic de l'ensenyament i dels principis d'universalitat, igualtat, gratuïtat i llibertat, sense girar els ulls cap a la centúria anterior, durant la qual es mantenen en pugna constant aquests principis.

Alguns dels factors que marquen la vida política i social d'Espanya en els últims anys del segle XIX contribueixen a alimentar la idea del desastre nacional forjat pel discurs regeneracionista, que elevava la qüestió de l'analfabetisme i de la falta d'escoles de tota la nació a la categoria de "problema nacional". El llast suposat per la pèrdua de l'últim residu colonial el 1898, la desaparició de les dues figures clau de la Restauració, Cánovas i Sagasta, i una crisi profunda provocada per l'esgotament polític de l'"alternança" i pel desgast del sistema caciquista, constitueixen el teló de fons sota el qual es projectarà el començament de la centúria següent. En l'entramat social, s'hi entreveu una presència activa del proletariat, acompanyat d'un sentiment regionalista creixent i, juntament amb les idees reformistes, la pervivència dels valors tradicionals i de les velles qüestions pendents entre Església i Estat o la pugna entre centralisme i autonomia.

Paral·lelament a l'educació institucionalitzada i sobre la base dels postulats krausistes, la Institució Lliure d'Ensenyament articula un ampli moviment renovador de l'educació, connectat als corrents pedagògics de l'"escola nova" que s'estén per Europa. L'objectiu era formar persones capaces de conduir la seva pròpia existència a partir d'un ideal harmoniós que presidís totes les facultats de l'home en nom de l'honradesa, la laboriositat i la cultura.

La passivitat i el desinterès governamental per l'educació propicia la iniciativa privada de dos sectors oposats diametralment. D'una banda, l'Església catòlica celebra el 1901 l'any jubilar amb la participació de nombroses congregacions de fidels i processons, desplegant una àmplia activitat docent que és portada a terme pels diferents ordes religiosos. Des de l'esquerra, el sector anarquista representat per Ferrer i Guardia funda al mateix any la primera Escola Moderna seguint els preceptes d'una escola racional i laica que proporcioni una educació integral i autònoma, sense premis ni càstigs, en el marc de la coeducació i la igualtat dels dos sexes. Des d'una posició ideològica similar, el Partit Socialista, amb Núñez de Arena al capdavant,

funda l'Escola Nova el 1910 amb un desig molt marcat de posar atenció a les necessitats culturals, professionals i polítiques de la classe obrera. Tant els principis de la Institució Lliure d'Ensenyament com el programa educatiu del Partit Socialista constituïran la base i el suport de la reforma educativa republicana i de la tasca legislativa governamental.

Fracassada la solució dictatorial iniciada el 1923 per Primo de Rivera, la Monarquia pateix, el 1931, un deteriorament important a la societat espanyola, especialment entre les classes treballadores i urbanes. El que seria l'últim govern dinàstic, encapçalat per l'almirall Aznar, en un intent de salvar la institució monàrquica, convocà un procés electoral que s'inicià amb unes eleccions municipals que se celebraren el 12 d'abril de 1931. L'acceptació d'aquestes eleccions per part de republicans i socialistes, presentant candidatures en totes les ciutats i en la majoria dels pobles més importants, amagava una estratègia que a la llarga acabà dinamitant el sistema polític de la Monarquia.

El caràcter plebiscitari que van tenir els resultats va ser reconegut pel mateix rei. I per això n'hi va haver prou amb el coneixement d'aquests resultats a les grans ciutats, on es podia palpar el sentir veritable de l'opinió pública. Els resultats en l'àmbit rural, especialment en els municipis més petits, no restaven valor en aquest sentit perquè hi havia les eleccions, i la proclamació mateixa de les candidatures, mediatitzades pel pes del caciquisme.

Per arribar al poder, els dirigents republicans només van haver de recollir allò que els mateixos monàrquics havien abandonat. I aquesta recollida del poder la van fer protegits per una explosió popular de fervor republicà. D'això ens n'han quedat molts testimonis: relats periodístics, testimonis cinematogràfics i fotografies que reflecteixen l'entusiasme d'una majoria d'espanyols a la primavera de 1931.

L'Espanya republicana heretava, en primer lloc, les contradiccions que el liberalisme espanyol havia estat incapaç de resoldre al llarg del segle XIX i que havien crescut en el primer terç del segle XX. Ens referim al problema social, a les diferències socials que es feien especialment agudes a l'Espanya agrària latifundista que comprenia les províncies d'Extremadura, Castella - la Manxa i Andalusia, on capes immenses de jornalers, camperols sense terra, patien la fam i la injustícia social.

Els primers anys republicans coincidiren, a més, amb una greu crisi econòmica mundial, els efectes de la qual es feren notar també a Espanya. Els governs es trobaren, així, unes arquitectures buides que els impediren pal·liar els greus problemes socials. En segon lloc, la vella contradicció entre estat religiós i estat laic, problema que incidí especialment en les solucions al problema de l'ensenyament i l'articulat constitucional del qual evità consensos més amplis. La tensió entre l'Espanya centralista i les perifèries s'arrossegava també des del segle anterior; especialment a Catalunya i al País Basc. Per últim, s'havia de resoldre la vella qüestió espanyola de solucionar els problemes polítics amb la intervenció dels militars.

Molts, importants, angoixosos i difícils problemes per a un sistema, la República, que a les seves pròpies debilitats havia d'afegir el setge de forces factives com la major part de l'exèrcit professional, la major part de la jerarquia eclesiàstica, els terratinents agrícoles i molts dels empresaris industrials i urbans. Entre elles, l'exèrcit comandat pel general Franco li intentà fer un cop el juliol de 1936, que acabà essent mortal a l'altura de 1939.

La II República va conèixer els avatars de l'alternança política resultant de tres processos electorals. Així, les primeres eleccions generals se celebraren al final del juny de 1931, després que un govern provisional resolgués les qüestions més peremptòries. El primer parlament republicà es va aplicar, atès el seu caràcter constituent, a l'elaboració d'una constitució. Aquest parlament era fruit de la victòria de socialistes i republicans que havien reproduït les coalicions electorals del 12 d'abril. El text constitucional suposava una primera presa de posició davant les grans qüestions esmentades abans amb la inclusió de l'articulat que atorgava rang constitucional a les iniciatives del Ministeri d'Instrucció Pública: control estatal sobre el procés educatiu, escola unificada i laica al nivell primari i regulació del dret a crear centres docents.

El procés de discussió del text constitucional va posar també de manifest les diferències, fins i tot entre els partits que havien format la coalició governamental, i el que és més important, la dreta no es va sentir identificada amb la Constitució republicana i, des de l'endemà de promulgar-se, va posar els ulls en l'arribada del moment de la seva revisió.

Aquesta coalició de republicans d'esquerra i socialistes, encapçalada per Azaña (la dreta republicana i els radicals l'abandonaren l'octubre de 1931) abordà, no obstant això, la política reformista amb més o menys fortuna. Ja a l'altura de l'estiu de 1932, es posà de manifest l'oposició de la dreta, que va tornar a la vella fórmula de l'aixecament militar promoguda, ara, pel general Sanjurjo, que, a l'ombra, tenia el suport d'una trama civil. L'objectiu era modificar l'orientació "esquerrana" d'aquesta coalició i el pretext, el debat

sobre l'Estatut de Catalunya.

Les segones eleccions generals van tenir lloc el novembre i el desembre (segona volta) de 1933. Aquesta vegada guanyà el centredreta (radicals i CEDA). A això hi va contribuir fonamentalment un sistema electoral que premiava les coalicions electorals, ja que, mentre la dreta es presentava unida, socialistes i republicans d'esquerra anaven separats. S'iniciava així el "bienni rectificador", terme encunyat per la mateixa dreta, ja que es tractava de rectificar la política reformista del primer bienni amb referència als estatuts (se suspengué el català i es retardà el basc), la reforma agrària, i s'intentà la reconquesta de l'Església i l'Exèrcit al preu que fos. Un exemple de la inestabilitat política, que a la fi debilità la II República, fou, en aquest bienni, la coneguda "revolució d'octubre de 1934", contrapunt a l'intent del cop militar de Sanjurjo.

Amb el desgast per la corrupció dels governs radicals, s'inicià una altra crisi política a l'altura de setembre de 1935, que conclougué amb les eleccions de febrer de 1936, en què una curta diferència de vots atorgava una majoria parlamentària consistent a l'esquerra. S'iniciava, així, la tercera etapa republicana, la del Front Popular; però ja amb un país molt dividit, amb una classe política cada vegada més radicalitzada, en què la ideologia de cada partit se situava per damunt de la defensa del règim democràtic, al mateix temps que aquest era debilitat.

La política educativa

Les tres etapes, marcades pel pes de les forces polítiques d'esquerra o de dretes, van tenir la seva repercussió en les mesures educatives que es van adoptar. El primer bienni suposà el de més transcendència en matèria legislativa i el veritable artífex del canvi a l'escola. Durant aquest període se succeeixen, com a ministres d'Instrucció Pública, Marcelino Domingo i Fernando de los Ríos, que es fa càrrec de la cartera ministerial després de la dimissió de Marcelino Domingo el 16 de desembre de 1931. Altres persones clau en aquest ministeri són Domingo Barnés Salinas, subsecretari, i Rodolfo Llopis, director general de Primer Ensenyament.

Algunes de les mesures adoptades inicialment es prenen a cop de decret. La primera mesura -29 d'abril- feia referència al bilingüisme de Catalunya i de la resta de les regions que tenien una llengua pròpia. El reconeixement del dret a rebre l'educació en la pròpia llengua fou recollit més tard per la Constitució. El 5 de maig aparegué una circular encaminada a donar nova vida al Consell d'Instrucció Pública i, l'endemà, se suprimí l'obligatorietat de l'ensenyament religiós i el mestre quedava alliberat d'aquest exercici en reconeixement de la seva llibertat de consciència, en sintonia amb el caràcter laic de les escoles europees que predicaven una moral cívica i universal.

**Control
estatal sobre
el procés
educatiu,
escola
unificada i
laica al nivell
primari i
regulació del
dret a crear
centres
docents**

Al final d'aquest mateix mes de maig, connectant amb alguns dels anhels més profundament sentits per la República, l'eradicació de l'analfabetisme, l'elevació del nivell d'instrucció de la població i la compensació de les desigualtats, més acusades en el medi rural, es posà en marxa l'ambiciós projecte d'extensió cultural de les Missions Pedagògiques.

Poc després, es procedia a la creació dels consells escolars de primer ensenyament, que substituïen les juntes provincials i locals i comprenien quatre àmbits: universitari, provincial, local i escolar. Però una de les mesures de més transcendència fou escometre un pla massiu de construccions escolars que començà amb la dotació de set mil escoles noves sufragades amb un crèdit extraordinari. Era només el començament d'un pla quinquennal que volia repartir per tota la geografia nacional un total de 27.151 escoles per pal·liar el dèficit existent.

L'ampliació d'escoles anava acompanyada d'una sèrie de reformes entre les quals s'inscrivien la reforma de les condicions econòmiques dels mestres -6.833 mestres pertanyents al segon escalafó van veure com ascendien els seus ingressos- i el sistema d'accés a l'ensenyament, així com la millora de les escoles normals. Passat l'estiu de 1931 es va procedir a la reforma d'aquestes escoles i es va implantar el denominat "pla professional" i la unificació dels dos sexes en una sola normal mixta.

Altres nivells educatius no quedaren relegats, si bé les mesures preses eren en alguns casos transitòries i de menys abast. Les mesures de més repercussió tenen a veure amb l'àrdua qüestió religiosa. El 23 de gener de 1932 es procedia a decretar la dissolució de la Companyia de Jesús i, el 2 de juny de l'any següent, es dictava la Llei de confessions i congregacions religioses, que era la conseqüència directa de posar en pràctica el mandat constitucional.

Les mesures decretades durant el segon bienni anaven encaminades a dismantellar l'obra legislativa de l'anterior. Es deixaven en suspens les normes sobre construcció de grups escolars i es decretava la supressió de la coeducació en els centres d'ensenyament primari, tot mantenint la pretensió d'aplicar les mateixes mesures en les escoles normals, i es procedia a la reforma del segon nivell

d'ensenyament. El que cridava més l'atenció, no obstant això, era que, malgrat que la Llei de confessions i congregacions religioses expressava en l'article 30è la prohibició de crear o sostenir col·legis d'ensenyament privat directament o indirectament servint-se de persones seglars interposades, es va produir una transferència de titularitat de molts ordes religiosos a persones alienes a aquestes comunitats però imbuïdes dels mateixos principis doctrinaris, la qual cosa donà pas a l'aparició de la SAEL (Societat Anònima d'Ensenyament Lliure).

Després de la victòria del Front Popular, el Govern presidit per Azaña col·locava, novament com a ministre d'Instrucció Pública, Marcelino Domingo i com a subsecretari Domingo Barnés, i s'assumien els mateixos principis que havien permès la revolució de l'ensenyament en el primer bienni, alhora que s'anul·laven les decisions del bienni dretà. Però poca cosa es va poder fer perquè la revolta de l'exèrcit, el 18 de juliol de 1936, anunciava la ruïna definitiva d'un règim constituït legítimament i s'iniciava el període més fosc de la nostra història contemporània.

Milers de mestres, després del triomf del cop militar, van haver d'optar pel camí d'un exili incert i durador o suportar el pes de la repressió franquista. Els que es van quedar van ser sotmesos als judicis de les comissions de depuració, constituïdes per castigar, sobretot, els sectors més progressistes i innovadors des del punt de vista educatiu i, al seu torn, els més compromesos amb el projecte republicà de canvi polític, social i econòmic. Entre 15.000 i 16.000 mestres van patir expedients de depuració. Com a conseqüència d'això, uns es veieren abocats a la separació i a la inhabilitació absoluta o parcial per a l'ensenyament, d'altres es veieren suspesos de feina i sou, traslladats i sotmesos a expedients disciplinaris o inhabilitats per ocupar càrrecs públics o directius.

Mirar el passat no és justificar-lo ni emancipar-se'n, sinó intentar trobar claus per comprendre millor el nostre propi present, perquè com diu Josep Fontana: "Hem de buscar les reformes que poden permetre'ns construir un futur de progrés, creixement i equitat, com el que volien els homes de 1931, dels projectes, ambicions i somnis dels quals som els hereus legítims, amb tot el privilegi que això té i tot el que ha de tenir".

**Una de les
mesures de
més
transcendència
és escometre
un pla massiu
de
construccions
escolars**

Reformes educatives i formació del professorat

Antonio Viñao

Universitat de Múrcia

Sense l'ànim de buscar en el passat solucions per als problemes del present, sí que m'interessa destacar certs aspectes de l'educació durant la II República que il·lustren i aclareixen la relació existent entre tres qüestions debatudes àmpliament avui dia en el camp de la ciència de l'educació i de la pràctica educativa: les reformes educatives, les cultures escolars i la formació dels professors.

Hi ha dues afirmacions que actualment subscriurien la majoria -per no dir gairebé la totalitat- dels estudiosos de l'educació: a) que totes les reformes educatives acaben fracassant més o menys, en bona part a causa del fet que no tenen en compte allò que de vegades s'ha anomenat la gramàtica de l'escola i d'altres les cultures escolars, sobretot les cultures acadèmiques dels professors i mestres, o bé que s'hi oposen; i b) que l'èxit o el fracàs de les reformes educatives té una relació estreta amb la formació dels professors o, si s'estima més, amb la identificació o no d'un cert nombre d'aquests professors amb les reformes en qüestió.

Quina relació té tot això amb l'educació republicana i amb el projecte educatiu de la II República? És ben senzill: la relació deriva de tres fets: a) la reforma educativa republicana es basava sobretot en la formació de professors i mestres identificats amb aquesta reforma; b) aquesta formació ofereix dos models diferenciats segons si ens referim a l'ensenyament primari o al secundari; i c) durant la II República es va produir, en certs moments i sota certes condicions, una coincidència o confluència controvertida entre tres cultures escolars normalment no coincidents i en ocasions enfrontades: la dels estudiosos de l'educació, la dels polítics i gestors d'aquesta educació, i la dels professors i mestres.

La formació d'un nou mestre

No dic res nou si afirmo que el primer objectiu del projecte educatiu de la II República va ser formar un nou mestre. Prenent com a model o referència l'exemple de la III República francesa, es pensava, i amb raó, que un nou ordre o règim polític requeria una nova escola i un nou mestre, que seria -tal com s'anomenarien a si mateixos molts dels que formarien part d'aquest ideal- el mestre republicà.

La dignificació del magisteri primari podia aconseguir-se, en part, mitjançant l'augment de les seves retribucions i la construcció d'edificis escolars que fossin els temples de la república en els quals oficiés aquest nou "sacerdot", tal com se l'anomenava en el preàmbul del Decret de 29 de desembre de 1931 de

reforma de les escoles normals. Per a això podia comptar-se, òbviament, amb un cert nombre de mestres imbuits dels nous ideals. Una minoria, potser sí, però una minoria activa i creixent. Calia, no obstant això, alguna cosa més. I aquesta cosa més seria un nou model de formació i selecció del magisteri primari: el conegut amb el nom de "pla professional" implantat amb la reforma de les escoles normals aprovada pel Decret, ja esmentat, de 29 de setembre de 1931.

Indico, sense detenir-m'hi, aquells aspectes més coneguts d'aquesta reforma (coeducació, exigència del batxillerat per accedir a les escoles normals i una durada de tres cursos de formació "professional" amb un més de pràctica docent) i em centro en el que, al meu parer, en constituïa la innovació principal: la unió o connexió establerta entre formació i selecció amb la supressió consegüent del sistema d'oposicions. Això comportava, en primer lloc, introduir un examen d'ingrés per accedir a les escoles normals i, posteriorment, establir un sistema de numerus clausus en funció de les necessitats previstes dels i de les mestres; és a dir, un sistema formatiu únicament per a aquells que en el futur exercirien la docència en l'ensenyament primari. Assegurant-se, fora de comptades excepcions, l'ingrés directe en el magisteri primari un cop havent accedit a una escola normal, alhora que s'elevaven les exigències acadèmiques i culturals per ingressar-hi i la retribució posterior (ja percebuda en el curs de pràctiques), no té res d'estrany que avui pugui continuar afirmant-se que el "pla professional" del magisteri va produir la generació de mestres més ben formada de la nostra història.

Per tal de comprendre l'abast d'aquesta reforma cal relacionar-la amb la creació de les seccions de Pedagogia a les facultats de Filosofia i Lletres de les universitats de Madrid i Barcelona i el model arranjat i aplicat pel projecte educatiu republicà per al perfeccionament (el que avui dia anomenem formació en exercici) dels i de les mestres. Aquest model, plantejat als inicis com a voluntari i proposat i dut a la pràctica, a partir de 1933, d'una manera més forçada, normalitzada i burocratitzada, va tenir com a agents organitzadors i executors els inspectors d'ensenyament primari i, en un segon pla, els professors d'escoles normals i els directors de les escoles graduades més prestigioses. Els mitjans emprats van ser els Butlletins d'Educació de les inspeccions provincials, les Setmanes Pedagògiques i, sobretot, els Centres de Col·laboració Pedagògica, així com els Plans de Treball Escolars, previstos però no desenvolupats, que havien d'elaborar les inspeccions provincials.

El "pla professional" del magisteri va produir la generació de mestres més ben formada de la nostra història

**La reforma
del segon
ensenyament
només s'hauria
d'emprendre
quan es
disposés de
professors
formats i
identificats
amb les idees
de la reforma
en qüestió**

Un nou professor de segon ensenyament?

No ha existit mai un sistema o model oficial que assegurés la formació pedagògica del professorat d'educació secundària, i això malgrat que, ja des del segle XIX, en més d'un reglament d'oposició a càtedres es demanava la presentació del que avui anomenariem una memòria o projecte docent en què s'especificués la metodologia utilitzada en l'ensenyament de l'assignatura. Això no vol dir, tanmateix, que durant la II República no hi hagués un model de formació del professorat de segon ensenyament. N'hi va haver, però la seva existència no fou establerta per cap norma sinó que fou el resultat de propostes i disposicions anteriors, com també de l'aplicació d'un model d'inspiració i control institucionista que, sense suprimir el sistema d'oposicions, hauria suposat, si no s'hagués produït la Guerra Civil, la substitució a mitjà termini de bona part del professorat d'aquest nivell educatiu per professors formats d'acord amb aquest model.

Els trets fonamentals del model de reforma institucionista són la gradualitat (una reforma a llarg termini), la independència o la no-supeditació als vaivens polítics, la renúncia a imposar cap mena de reforma des de la Gaseta i, sobretot, la formació de professors. Tal com dirien un i altre cop els institucionistes, i especialment Cossío, la reforma del segon ensenyament només havia d'emprendre's quan es disposés de professors formats i identificats amb la idea de la reforma, i només havia de dur-se a la pràctica en aquells instituts de segon ensenyament en què es disposés de professors formats degudament i amb un suport social ampli. El seu programa formatiu cobria tant la formació teòrica o cultural com el fet d'"ensenyar o fer, veure ensenyar i el judici crític al voltant de l'ensenyament fet", així com els viatges a l'estranger i, ateses les dificultats o la impossibilitat de crear una escola normal per a la formació dels professors d'aquest nivell educatiu, la creació, almenys, d'un centre docent dedicat especialment a aquest fi. Aquest centre seria l'Institut-escola creat a Madrid el 1918, el qual fou seguit, en aquesta funció formativa, dels creats durant la II República a Barcelona (1931), València (1932), Sevilla (1933), Màlaga i Gijón (1933), tot i que aquests darrers no van arribar a funcionar.

L'Institut-escola madrileny, a través de la fórmula de l'"aspirantatge", va dur a terme, en molt pocs anys, una tasca de formació de professors que, per la qualitat i el nivell, hauria renovat el segon ensenyament a Espanya si no s'hagués produït la Guerra Civil, sobretot si a aquesta tasca s'hi hagués sumat la dels instituts-escola de Barcelona, València i Sevilla creats durant la II República.

Ja sigui perquè el projecte educatiu republicà no disposava d'un pla professional per al segon ensenyament similar al que es va establir per al magisteri primari, o perquè aquest projecte fixava més l'atenció en

l'educació primària que en la secundària, o bé perquè la cultura acadèmica predominant entre els professors d'aquest últim nivell educatiu els impermeabilitzava per identificar-se amb el projecte en qüestió, el fet és que és inusual que aquests professors s'autodefineixin com a professors republicans. Una cosa gens inusual, d'altra banda, en el magisteri primari.

Un magisteri republicà per a una educació republicana

No va haver-hi una versió única del projecte educatiu republicà, sinó unes quantes, amb predomini d'unes o altres segons els moments i l'evolució dels esdeveniments polítics i bèl·lics. Això dificulta precisar els suports polítics, socials, associatius i acadèmics (entre els professors i els mestres) que va tenir el projecte. Independentment d'això, tanmateix, sí que pot resultar útil analitzar l'abast i l'orientació de la política de perfeccionament del magisteri primari duta a terme entre 1931 i 1936, amb l'objectiu de determinar fins a quin punt aquesta política va promoure la identificació professional i ideològica (dos aspectes inseparables) amb el projecte educatiu republicà del primer bienni.

De fet -i això sí que és més rellevant per conèixer la difusió real del projecte republicà-, foren sancionats, després dels expedients de depuració, entre el 25 i el 30 per cent del magisteri primari (còmput que no inclou el mestres afusellats pels rebels o morts en combat en el bàndol republicà ni els mestres d'escoles privades laiques o racionalistes) i prop del 40 per cent dels inspectors d'educació primària. Per descomptat, no tots tenien el mateix projecte educatiu en ment, però sí que és evident que el seu projecte cabia i podia ser defensat en el marc polític i legal de la República i no en el de la dictadura franquista.

El que passa és que, tal com ja es va dir, aquest fou un projecte "inacabat" que ofereix diverses versions o desenvolupaments, un projecte de poca durada, sotmès als vaivens polítics, limitat per les dificultats econòmiques provocades per la crisi de 1929, frustrat per la Guerra Civil, arraconat per les prioritats bèl·liques, i manipulat, confiscat i esborrat de la memòria de les generacions futures almenys durant trenta anys. Avui dia continua essent un projecte que cal repensar i reconstruir històricament amb passió però sense mitificacions, encara que només sigui per un deure de memòria i per entendre què ens volen dir aquells mestres que, uns anys més tard, s'han definit a si mateixos, i encara s'hi defineixen, com a mestres republicans. Una qualificació que ja és present en els mitjans de comunicació, en el cinema i la televisió o que ha passat a formar part del nostre imaginari social. Tot plegat sense "tancar-se en l'enyorança del somni desfet brutalment per la força de les armes", però amb la força i el desig de fer realitat avui, en un altre context i unes altres circumstàncies, aquell somni.